

ἐσχηματίσαμεν πλείστα συστήματα φυτῶν καὶ ζώων, μορφώσαντες διαφορῶς ἐννοίας ἀναλόγως τῆς ἀποψεως, ἀφ' ἧς ταῦτα ἐξετάζονται. Τὰ γνωρίσματα λοιπόν, τὰ ὅποια καλοῦμεν κοινά, δὲν εἶναι γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ τῆς ἐννοίας, διότι διὰ νὰ εἶναι γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἀσφαλῆ καὶ τελείαν γνώσιν τοῦ κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΑΝΕΣΘΑΙ

Ι. Περὶ συναίσθημάτων.

Παραδείγματα. Ἡ λιακάδα τὸν χειμῶνα μᾶς εὐχαριστεῖ, ἢ ἐν αρχῆς τῆς ἀνοιξεως ἐπίσης· τὸ ἄνταντιον ἢ δίψα, ἢ πείνα, ἢ κόπωση, ὁ πόνος, μία ἔρημος περιοχὴ προξενοῦν δυσαρέσκειαν. Ἡ μὲν συμμετρία, ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ἀρμονία μᾶς εὐχαριστοῦν, τὰ δὲ ἀντίθετα τούτων μᾶς δυσαρεστοῦν. Ἀναμνήσεις διεγείρουσιν ἄλλοτε εὐαρέσκειαν καὶ ἄλλοτε δυσαρέσκειαν. Ἡ ἐπιτυχὴς λύσις προβλήματός τινος μᾶς ἐνθουσιάζει, ἢ δὲ ἀνικανότης πρὸς λύσιν αὐτοῦ μᾶς δυσαρεστεῖ κ.λ.π.

Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἀναφέρεται εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκειά τις δι' ἓν γεγονός. *Τὴν εὐαρέσκειαν ἢ τὴν δυσαρέσκειαν δι' ἓν γεγονός ἐκαλέσαμεν συναίσθημα.*

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα ἐξάγομεν, ὅτι τὰ συναίσθηματα εἶναι συνειδητὰ εἰς ἡμᾶς ἠνωμένα μὲ ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα. Π. χ. ἡ λιακάδα, τὸ αἶσθημα τῆς δίψης, ἢ ἀντίληψις τοῦ ἐρήμου τόπου, ἢ ἀνάμνησις κλπ. συνυπάρχουν μετὰ τοῦ συναίσθηματος. Τὰ ψυχικὰ ταῦτα γεγονότα θεωροῦνται ὡς προϋπόθεσις, ὡς βάσις, ἀντικείμενον ἢ περιεχόμενον τοῦ συναίσθηματος.

Τὸ συναίσθημα δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον εἶναι συνειδητὸν μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὅλου σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὀργανισμοῦ, δηλαδὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ ὑποκείμενον διὰ τοῦ συναισθήματος ἐκφράζει διε γονός τι παρὸν προξενεῖ ὠφέλειαν ἢ βλάβην εἰς τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικὸν ὀργανισμόν. Καὶ ἔάν μὲν προξενῇ ὠφέλειαν, ἐκφράζει εὐαρέσκειαν, ἔάν δὲ βλάβην, δυσαρέσκειαν. Π. χ. ἡ λιακάδα μᾶς εὐχαριστεῖ τὸν χειμῶνα, διότι ὠφελεῖ τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, τουναντίον μᾶς δυσαρεστεῖ τὸ καλοκαίρι, διότι βλάπτει αὐτόν.

Ἡ βλάβη ἢ ἡ ὠφέλεια, περὶ ἧς ἀποφαίνεται τὸ συναίσθημα, δυνατὸν νὰ εἶναι πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ ὅλου χαρακτῆρος τοῦ ὑποκειμένου. Εἰς τὸν μὴ καπνίζοντα π. χ. τὸ κάπνισμα προξενεῖ ἐνόχλησιν, δυσάρεστον δηλ. συναίσθημα, εἰς δὲ τὸν καπνίζοντα εὐάρεστον. Ἡ κινήνη προκαλεῖ δυσάρεστον συναίσθημα, ἀλλὰ φέρει ὠφέλειαν.

Εἰς τὸ συναίσθημα διακρίνομεν *ποιότητα, ἔντασιν καὶ διάρκειαν*. Ὡς πρὸς τὴν ποιότητα ἔχομεν δύο ομάδας συναισθημάτων, τὰ εὐάρεστα καὶ τὰ δυσάρεστα.

Ἡ ἔντασις τοῦ συναισθήματος μεταβάλλεται, ἔάν τὸ γεγονός τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὸ συναίσθημα ἐπαναλαμβάνεται. Π. χ. τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, ὅπερ ἔδοκίμασε τὴν πρώτην ἡμέραν ὁ φυλακισμένος, σιγὰ σιγὰ μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς ἠλαττώθη κατὰ τὴν ἔντασιν. Ἡ εὐαρέσκεια, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν ἐκ τῆς διὰ πρώτην φορὰν θέας ὠραίου τοπίου, μετατρέπεται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως εἰς ἀδιαφορίαν. Πολλαὶ ἐργασίαι κοπιώδεις ἐν ἀρχῇ διὰ τῆς ἔξεως γίνονται ἀνεκταί.

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ λέγεται *ἀπάμβλυνσις τοῦ συναισθήματος*. Ἡ ἀπάμβλυνσις προχωρεῖ μέχρις ἀλλαγῆς τῆς ποιότητος αὐτοῦ. Π. χ. ὁ Α. μαθητὴς κατ' ἀρχῆς ἐξετέλει τὰς σχολικὰς ἐργασίας δυσαρέστως, μετὰ τινα χρόνον ὁμοῦς διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως αὐτῶν αἰσθάνεται εὐχαρίστησιν ἀσχολούμε-

νος εἰς αὐτάς. Ἐνας τόπος κατ' ἀρχάς ὡς διαμονή μᾶς δυσσερεστεῖ, διὰ τῆς συνηθείας ὁμῶς συναισθανόμεθα εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ διαμονῆς μας. Τὸν συμμαθητὴν πρὸς τὸν ὁποῖον κατ' ἀρχάς δὲν ἠσθάνομεθα συμπάθειαν τώρα ἀγαπῶμεν.

Ἄνάπλασις τοῦ συναισθήματος εἶναι δύσκολος. Π. χ. δύσκολον εἶναι ὁ μαθητὴς Α. νὰ αισθανθῇ τώρα τὴν χαρὰν, τὴν ὁποῖαν ἐδοκίμασε πέρυσι, ὅταν ἔλαβε τὸ ἀπολυτήριον. Ἡ ἀνάμνησις θλιβεροῦ γεγονότος προξενεῖ ὀλιγωτέραν λύπην, ἐνίοτε δὲ καὶ χαρὰν. Π. χ. ἡ ἀνάμνησις τῶν πόνων ἀσθενείας μὲ εὐχαριστεῖ, διότι ἐξέφυγον τὸν κίνδυνον.

Ἐπειδὴ πολλὰ γεγονότα ταυτοχρόνως συμβαίνουν, διεγείρονται εἰς ἡμᾶς καὶ πολλὰ σύγχρονα συναισθήματα. Ταῦτα συγχωνεύονται εἰς ἓν μεικτὸν ὀλικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον δυνίμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν συνισταμένην τῶν μερικῶν συναισθημάτων.

Τὰ συναισθήματα, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ἔχουν σωματικὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις.

Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθήματος εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀναπνοῆς, τοῦ σφυγμοῦ, τοῦ ὄγκου τοῦ σώματός μας, οἱ κινήσεις τῶν πεπτικῶν ὀργάνων, τῶν μερῶν τοῦ προσώπου, τῆς χειρὸς καὶ τῶν ποδῶν κλπ. Ἐπίσης ἐννοοῦμεν ἐκ τῆς φυσιογνωμίας ἀτόμου τὴν χαρὰν, τὴν λύπην, τὴν ἐκπληξιν, τὸν φόβον καὶ τὴν ἀπελπισίαν αὐτοῦ. Οἱ ἐκ τῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων ἐρεθισμοὶ μεταβιβαζόμενοι εἰς τὸν ἐγκέφαλον προκαλοῦν ὀργανικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα συγχωνευόμενα μετὰ τῶν συναισθημάτων δίδουν εἰς αὐτὰ ἰδιαιτέρον χρῶμα καὶ νέαν ἔντασιν. Τὸ συναίσθημα καταπραίνεται καὶ ἐν τέλει καταπαύει, ἅμ' ὡς ἐξαφανισθῶν αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Αἱ σπουδαιότεραι τῶν κινήσεων τούτων εἶναι αἱ ἀναπνευστικαὶ καὶ αἱ τοῦ αἵματος, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς καταπράνυσιν τοῦ συναισθήματος συνιστοῦν βαθείας εἰσπνοάς.

2. Μετάδοσις τοῦ συναίσθηματος.

Τὸ συναίσθημα, μολονοί παρακολουθεῖ ἐν γεγονόσ, μεταδίδεται καὶ εἰς ἄλλα. Π. χ. ἡ εἶδησις τοῦ θαλάτου προσφιλοῦς προσώπου διηγείρεν εἰς ἐμὲ δυσάρεστον συναίσθημα. Ἐνεκα τούτου δὲν μοῦ ἀρέσει ὁ περίπατος, ἡ συναναστροφή τῶν ἄλλων, αἱ πανηγύρεις, τὸ θέατρον κλπ. Εἰς ὅλα αὐτὰ μετεδόθη ἡ δυσάρεσκεια ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου. Αὐτὸ τὸ φαινόμενον λέγεται **ἀκτινοβολία τοῦ συναίσθηματος**.

Συναίσθημα, ὅπερ διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν, μεταδιδόμενον εἰς πάντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα, λέγεται **διάθεσις** π. χ. σταθερὰ **ἀπισιοδοξία** καὶ **ἀπαισιοδοξία** εἶναι μία ἔμφυτος ἢ καὶ ἐλίκτητος **διάθεσις**.

Τὸ συναίσθημα ἀτόμου τινὸς δύναται νὰ μεταδοθῆ οὐχὶ μόνον εἰς ἄλλα ψυχικὰ γεγονότα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ἄτομα. Ἡ μετάδοσις αὕτη γίνεται διὰ τῶν ἐξωτερικῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ συναίσθηματος. Π. χ. ὅταν βλέπωμεν ἢ ἀκούωμεν ἀνθρώπους κλαίοντας, δυνατὸν νὰ συγκινηθῶμεν. Ἄνθρωπος καταληφθεὶς ὑπὸ πανικοῦ μεταδίδει αὐτὸν καὶ εἰς τὸν ἀντιληφθέντα τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πανικοῦ. Ἡ ὀργὴ προκαλεῖ πολλάκις ὀργήν καὶ ἡ ἀγάπη ἀνίστοιχον ἀγάπην.

3. Εἶδη συναισθημάτων.

Τὰ συναισθηματα, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, πρὸς τὰ ὅποια ἀναφέρονται, διαιροῦνται εἰς **ὕλικὰ** ἢ **κατώτερα** καὶ εἰς **πνευματικὰ** ἢ **ἀνώτερα** συναισθηματα.

I. Ὑλικὰ συναισθηματα. Ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα, ὅταν πίνωμεν τὸ καλοκαίρι δροσερὸν νερὸν, ὅταν τρώωμεν μὲ ὄρεξιν, ὅταν μυρίζωμεν τριαντάφυλλον, ὅταν τὸν χει-

μῶνα ἔχωμεν θέρμανσιν, ὅταν βλέπωμεν ὠρισμένους συνδυασμούς χρωμάτων, ὅταν ἀκούωμεν ὠρισμένους ἁρμονικοὺς ἤχους, ἢ ἡ δυσαρέσκεια κατὰ τὴν πόσιν ψυχροῦ ὕδατος τὸν χειμῶνα, ἢ κατὰ τὴν ἐπαφὴν λίαν ψυχροῦ ἀντικειμένου ἢ ζόφου π. χ. ὄφρεως, κατὰ τὴν ὄσφρησιν ὠρισμένων ὀσμῶν, ἢ τὴν γεῦσιν ἀσυνήθων φαγητῶν, κατὰ τὴν ἀκοὴν τῶν θορύβων ἢ τὴν θέαν ἀσεμμέτρων γραμμῶν κλπ., πάντα ταῦτα εἶναι *ὕλικὰ συναισθήματα*.

Εἰς τὰ ὕλικὰ συναισθήματα τὸ περιεχόμενον ἢ τὸ ψυχικὸν γεγοῖός, πρὸς ὃ ἀναφέρονται ἢ ἀπὸ τὸ ὁποῖον προκαλοῦνται, εἶναι αἰσθημά τι· π. χ. εἰς τὰ ἄνω παραδείγματα γευστικὸν καὶ δερμικὸν αἰσθημα ἐκ τοῦ ὕδατος, ὀσμὴ ἐκ τοῦ τριανταφυλλοῦ, τὸ σύνθετον αἰσθημα ἐκ τῆς λήψεως τοῦ φαγητοῦ κλπ.

Τὰ ὕλικὰ συναισθήματα ὠνομάσαμεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ αἰσθημάτων καὶ *τόνους τοῦ αἰσθήματος*.

Ἐκ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὀργανικά, τὰ γευστικά, τὰ ὄσφραντικά καὶ τὰ ἀπτικά, αἴτινα συνδέονται μετὰ τῶν ἀναγκῶν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, διεγείρουν τὰ ἰσχυρότερα ὕλικὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ ἰσχυρότατα ἐλατήρια τῶν πράξεών μας.

Ἡ αὐξησης τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἐπιφέρει καὶ αὐξησην τῆς ἐντάσεως τοῦ συναισθήματος, ἀλλὰ μέχρις ὀρίου τινός, πέραν τοῦ ὁποῖου ἐπέρχεται μεταβολὴ τῆς ποιότητος τοῦ συναισθήματος. Π. χ. ὅσον αὐξάνεται ἡ θερμοκρασία ψυχροῦ δωματίου τόσον καὶ εὐχαριστούμεθα· ὅταν ὁμως τοῦτο ὑπερθερμανθῇ, δυσαρεστούμεθα. Μέτριοι ἐρεθισμοὶ εὐχαριστοῦν, ἰσχυροὶ ὁμως προκαλοῦν δυσαρέσκειαν, π. χ. ἐκτυφλωτικὸν φῶς, ἰσχυρὸς θόρυβος, μέγαν βάρους κλπ.

II. Πνευματικὰ ἢ ἀνώτερα συναισθήματα.

Παραδείγματα. Εὐχαριστοῦμαι ὅταν κατανοῶ τὸ μάθημα, ὅταν ἀντιλαμβάνωμαι ὅτι προσδεύω εἰς τὰ μαθήματα, ὅταν ἀκούω συναυλίαν, ὅταν βλέπω ὠραῖον τοπίον, ὅταν βλέπω τὸν

φίλον μου Α μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν, ὅταν ἀναγινώσκω τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων, ὅταν ἐφορτάξῃ ὁ πατέρας, ὅταν σκέπτομαι ὅτι διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ ἐργασίας θὰ γίνω κοινωνικὸς παράγων, ὅταν πράττω τὸ καθήκον μου κλπ.

Τούναντίον δυσαρεστοῦμαι διὰ τὰ ἀντίθετα τούτων, δηλαδή, ὅταν δὲν προσδεύω εἰς τὰ μαθήματα, ὅταν δὲν δύναμαι νὰ ἀκούω τὴν συναυλίαν, ὅταν βλέπω ἐξηρωμένον τόπον κλπ.

Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ συναισθήματα τὸ περιεχόμενον ἦτο σύνθετον τι γεγονός, ἀντίληψις, παράστασις, σκέψις, ἐκοπτεία, ἔννοια. Π. χ. τὸ μάθημα, ἡ πρόοδος εἰς τὰ μαθήματα, ἡ συναυλία, τὸ ὠραῖον τοπίον, ἡ ἀντίληψις τοῦ φίλου μου Α, τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων κλπ. εἶναι σύνθετα ψυχικὰ φαινόμενα.

Ὅστε ἀνώτερα συναισθήματα λέγονται ὅσα ἀναφέρονται εἰς σύνθετα ψυχικὰ φαινόμενα, δηλαδή εἰς ἀντιλήψεις, παραστάσεις καὶ νοήματα.

Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ διάφορα εἶδη τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων.

1. Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

Ἡ αὐτοσυνείδησις. Ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ αὐτοσυνείδησιν, δηλαδή γνῶσιν, ὅτι εἶναι ἄτομον (πρόσωπον) κειχωρισμένον τῶν ἄλλων, μὲ ἴδιον σῶμα καὶ πνεῦμα. Εἰς τοῦτο συντείνει 1) τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ συνεχεῖς μεταβολὰς εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἔνεκα τούτου θεωρεῖται ἡ σκοτεινὴ βᾶσις τῆς προσωπικότητος. 2) Ἡ σύνδεσις κατὰ τοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ τοῦ περιεχομένου τῶν πεδίων τῆς συνειδήσεως, ἡ κατάταξις, διατήρησις καὶ ἀνάπλασις αὐτῶν, διότι ταῦτα παράγουν τὸ φαινόμενον τῆς ἐνότητος τῆς συνειδήσεως, δηλαδή τὴν αὐτοσυνείδησιν. 3) Ἡ βουλευτικὴ πράξις, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον τρόπον τινὰ ἀντιλαμβάνεται ἑαυτὸ ὡς τὸ αἷτιον ἀποτελεσμάτων τινῶν.

Κατὰ ποῖον ἀκριβῶς χρόνον ἀποκτάται ἡ αὐτοσυνείδησις δὲν εἶναι ὠρισμένον. Τινὲς ψυχολόγοι λέγουσιν, ὅτι αὕτη θεωρεῖται παραχθείσα, ὅταν τὸ παιδίον κάμνη χρῆσιν τῆς ἀντωνυμίας ἐγώ, ἄλλοι δὲ ὅταν ἀναγνωρίσῃ τὴν εἰκόνα του εἰς τὸν καθρέπτην.

Ἡ αὐτοσυνείδησις σὺν τῷ χρόνῳ γίνεται σαφεσιτέρα καὶ περιλαμβάνει ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος, πραγματικὰ ἢ καὶ φανταστικά.

Πᾶν ὅ,τι προάγει τὸ οὕτω μορφωθὲν ἐγὼ διεγείρει συναίσθημα εὐάρεστον, πᾶν δὲ ὅ,τι βλάπτει τὸ ἐγὼ δυσάρεστον. Π. χ. μετ' εὐχαριστήσεως παρατηροῦμεν τὴν σταθερὰν ὑγείαν μας, τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὰς ἐργασίας μας, τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐτοπεποίθησιν ποῦ ἔχομεν εἰς τὰς διαφόρους περιστάσεις τῆς ζωῆς μας. Τοῦναντίον τὰ σφάλματα καὶ ἡ συνεχὴς ἀποτυχία εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις μας γεννᾷ εἰς ἡμᾶς *ὀλιγοψυχίαν, μετάνοιαν, αὐτοπεριφρόνησιν καὶ ἐντροπήν.*

Τὸ αὐτοσυναίσθημα ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν ἀκτινοβολίας πρὸς ἄλλα γεγονότα τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν τινὰ μὲ τὸ ἐγὼ. Π. χ. ἡ ἐνδυμασία μας, τὰ βιβλία μας, τὸ σπίτι μας, ἡ ἰδιοκτησία μας, τὸ παιδί μας, τὸ χωριό μας, τὸ σκυλάκι μας κλπ. ἀποτελοῦν περιοχὴν πρὸς τὴν ὁποῖαν ἐκτείνεται τὸ ἐγὼ μας καὶ συνεπῶς καὶ τὸ αὐτοσυναίσθημα· πᾶν ὅ,τι ὠφελεῖ ταῦτα μᾶς εὐχαριστεῖ, πᾶν ὅ,τι τὰ βλάπτει μᾶς δυσαρστεῖ. Οὕτω λυπούμεθα διότι ἡ περιουσία μας ἐλαττοῦται, διότι τὸ σπίτι μας ἔπαθε ζημίαν τινὰ, ἢ διότι κατηγοροῦν τὸ χωριό μας. Χαίρομεν ἀφ' ἑτέρου ὅταν αὐξάνῃ ἡ ἰδιοκτησία μας, ὅταν προοδεύῃ τὸ παιδί μας κτλ.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμφύτου κλίσεως νὰ ἀγαπῶμεν τὸν ἑαυτὸν μας, *τῆς φιλαυτίας.*

Ὁ ἔχων αὐτοπεποίθησιν, θάρρος, αὐτοεκτίμησιν δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰς γνώμας καὶ τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς ἐπιδοκίμασις τῶν ἄλλων ἵνα πράξῃ ὅ,τι νομίζει ὀρθόν, δὲν ζητεῖ ξένας βοηθείας οὔτε προσβάλλεται, ὅταν ἄλλοι δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξίαν του. Τοιοῦτοτρόπως τὸ

τοιοῦτον αὐτοσυναίσθημα ἐλευθερώνει τὸν ἔχοντα αὐτὸ ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἐξαρτήσεως καὶ συντελεῖ εἰς τὴν αὐτοαγωγὴν.

Ὅταν ὁμοῦς τὸ αὐτοσυναίσθημα στηρίζεται εἰς ἐσφαλμένην αὐτογνωσίαν τότε καταστῆ εἰς ἔλαρσιν, ἀλαζονείαν, ὑπερηφάνειαν καὶ αὐθάδειαν.

2. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.

Τιμὴ εἶναι ἡ καλὴ ἰδέα, τὴν ὁποίαν οἱ ἄλλοι ἐσχημάτισαν περὶ τῆς ἀξίας τῆς προσωπικότητος ἡμῶν, εἶναι ἡ περὶ ἡμῶν ἠθικὴ παράστασις εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων. Ὅταν π. χ. λέγωμεν, αὐτὸς ἔχει τιμὴν παρὰ τῇ κοινωνίᾳ, σημαίνει, ὅτι οἱ ἄλλοι ἀναγνωρίζουν εἰς αὐτὸν κάποιαν ἀξίαν. Διακρίνομεν πολλὰ εἶδη τιμῆς, *ἐπαγγελματικὴν, οἰκογενειακὴν, ἀνθρωπιστικὴν, κοινωνικὴν* κ λ.π. Ἐπαγγελματικὴν τιμὴν ἔχει ἐκεῖνος, διὰ τὸν ὅποιον ὅλοι φρονοῦν, ὅτι ἐργάζεται καλῶς τὸ ἐπάγγελμά του· οἰκογενειακὴν ὁ θεωρούμενος καλὸς οἰκογενειάρχης, ἀνθρωπιστικὴν, ὁ νομιζόμενος ὡς ἄνθρωπος μορφωμένος γενικῶς, καὶ κοινωνικὴν, ὁ ἔχων πολλὰς σχέσεις κοινωνικὰς καὶ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ ζητήματα τῆς κοινωνίας.

Θέλομεν φύσει οἱ ἄλλοι νὰ ἔχουν καλὴν ἰδέαν περὶ ἡμῶν· πᾶν δὲ ὅ,τι ὠφελεῖ ἢ βλάπτει αὐτήν, προξενεῖ εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν, ὀνομαζομένην *συναίσθημα τιμῆς*. Συναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι τὸ μετ' αὐτῆς ἐμφανιζόμενον συναίσθημα. Οὕτω λυπούμεθα, ὅταν μᾶς προσβάλλουν ἐνώπιον τοῦ κόσμου, ἢ ὅταν μᾶς συκοφαντοῦν, διότι χάνομεν τὴν τιμὴν, δηλ. τὴν καλὴν ἰδέαν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας μας. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἐμφανίζεται ὡς *φιλοτιμία, φιλοδοξία, ἐπιδοκιμασία, ματαιοδοξία, φιλοπρωτία, καταισχύνη, αἰδῶς* κλπ.

Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, ἀντιθέτως πρὸς τὸ αὐτοσυναίσθημα, ἐξαρτᾷ τὸ ἐγὼ ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ. Παρορμᾷ τὸ ἄτομον νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ὠφελείας τὴν ἐκτί-

μησιν αὐτῶν καὶ συνδέει τὸ άτομον μετὰ τοῦ κόσμου. Ἡ ἐπιδο-
κιμασία, ἡ ἀμοιβή, ὁ ἔπαινος καὶ πᾶσα τιμωρία τῆς κοινωνίας
ἔχει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀτόμου. Ἐλλειψις
τοιούτου συναισθήματος χαρακτηρίζεται ὡς ἀφιλοτιμία καὶ ἀγαί-
δεια. Ἐπειδὴ ἡ ἀξία τοῦ προσώπου κρίνεται κατὰ ξένην περι-
αυτοῦ κρίσιν, φέρει αὐτὸ εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸν ἔξωτερικὸν κό-
σμον, ἔνεκα τῆς ὁποίας τὸ συναισθημα τῆς τιμῆς δύναται νὰ λάβῃ
ἐπιβλαβεῖς ὑπερβολάς, ἐκφυλιζόμενον εἰς *δοξομανίαν, δουλο-
πρέπειαν* καὶ *ματαιοδοξίαν*, ὑποτάσσει εὐτυχίαν καὶ ἡουχίαν
εἰς τὰς γνώμας καὶ τὴν ἀνθαιρεσίαν τῶν ἄλλων.

Ἡ ὀρθὴ μόρφωσις τοῦ συναισθήματος τῆς τιμῆς συνίστα-
ται εἰς τὸ ἐπιζητεῖν τὴν τιμὴν διὰ πραγματικὴν ἀξίαν τοῦ ἐγὼ
ἢ διὰ πραγματικὰς ὠφελείας πρὸς τὴν κοινωνίαν, ἢ τὸ ἐπιζητεῖν
τὴν τιμὴν ἀπὸ τοῦς τιμίους καὶ ἀγαθοὺς ἀνθρώπους.

3. *Τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα.*

Θρησκευτικὸν συναισθημα εἶναι τὸ ἐμφανιζόμενον μὲ τὰς
παραστάσεις ἢ τὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ
πρὸς ἡμᾶς (θρησκείαν). Ἐκδηλοῦται πρῶτον ὡς συναισθημα
τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀδυναμίας καὶ ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς δι-
μιουργοῦ καὶ ἡγέτου τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν. Ὡς συναισθημα
φόβου Θεοῦ τιμωροῦντος καὶ ἀνταμείβοντος, ὡς συναισθημα
σεβασμοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς τελειοτάτου ὄντος, ὡς συναισθημα
ἐμπιστοσύνης, ἐλπίδος, εὐγνωμοσύνης καὶ *ἀγάπης*, συνδεδε-
μένον μὲ τὴν ἔννοιαν ἀγαπητοῦ καὶ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ἄλλαι ἐκδη-
λώσεις αὐτοῦ εἶναι ἡ *εὐλάβεια*, ἡ *ταπεινοφροσύνη*, ἡ *εὐσέ-
βεια*, ἡ *προσευχὴ* καὶ ἡ *πίστις* πρὸς τὸν Θεόν.

Τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα ἔχει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ
τῆς βουλήσεως. Ὁ θεοσεβὴς φροντίζει νὰ προσαρμόσῃ τὰς πρά-
ξεις αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ. Εὐρίσκει δὲ εἰς τὰς δυσκο-
λωτέρας στιγμὰς τοῦ βίου του στήριγμα καὶ παρηγορίαν. Τὸ θρη-

σκευτικὸν συναίσθημα εἶναι δύναμις, ἣτις μετέβαλε καὶ μεταβάλλει τοὺς ἀνθρωπίνους πολιτισμούς, εἶναι πηγὴ πλείστων ἀρετῶν καὶ μεγάλων ἠθικῶν ἔργων.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα γεννᾶται εἰς τὸ παιδίον ἐνωρίς, διότι ἐπικεντρῆ δὲ τὴν παραγωγὴν αὐτοῦ τὸ συναίσθημα τῆς ἐξαρτήσεως, ἐμπιστοσύνης καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τοὺς γονεῖς, καθὼς καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἰδίας ἀδυναμίας, τὸ ὁποῖον βαθέως αἰσθάνεται τὸ παιδίον. Αἱ εὐσεβεῖς ἔξεις τοῦ οἴκου ἀποτελοῦν εὐνοϊκὸν περιβάλλον διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθηματος τῶν τέκνων.

Διὰ πειραμάτων ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ παιδίου ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἀπὸ ἐποπτικὸν συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς παρά ἀπὸ θρησκευτικῆς διδασχίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὰς τελετὰς, ἀπὸ τὰς προσευχάς, ἀπὸ τὰς ἀγίας εἰκόνας καὶ ἄλλα θεήματα τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐκφυλίζεται εἰς *θρησκοληψίαν*, *μισαλλοδοξίαν*, *θρησκευτικὸν φανατισμόν*, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο αἰτία πολλῶν κακῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

4. Τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα.

Ὅταν βλέπωμεν ὠραῖον πρόσωπον, ὠραῖαν τοποθεσίαν, ὠραῖαν εἰκόνα, ὠραῖαν σιάσιν, ὅταν ἀκούωμεν καλὴν μουσικὴν, συναισθανόμεθα μετὰ τοῦ γεγονότος καὶ εὐχαρίστησιν τινα. Τοῦναντίον, ὅταν βλέπωμεν ἄσχημον ἄνθρωπον ἢ ἄσχημον εἰκόνα, συναισθανόμεθα δυσαρέσκειαν ἢ εὐαρέσκεια καὶ ἢ δυσαρέσκεια αὕτη εἶναι τὸ *καλαισθητικὸν συναίσθημα*.

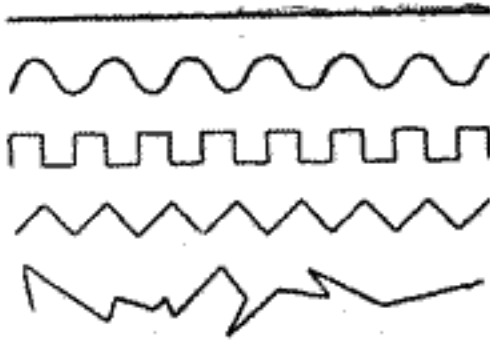
Καλαισθητικὸν συναίσθημα λοιπὸν εἶναι ἢ εὐαρέσκεια ἢ ἢ δυσαρέσκεια, ἢ ὁποῖα συνοδεύει τὴν ἀντίληψιν ἢ παράστασιν τοῦ ὠραίου ἢ τοῦ ἀσχήμου.

Διακρίνομεν δύο εἶδη καλαισθητικῶν συναισθημάτων, ἀπλᾶ καὶ *σύνθετα*.

Ἄπλᾳ καλαισθητικὰ συναισθήματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

1) **Συναίσθημα ἁρμονίας ἤχων καὶ χρωμάτων.** Π. χ. ἡ ὀγδόη, ἡ πέμπτη, ἡ τετάρτη, ἡ μεγάλη καὶ μικρὰ τρίτη, καὶ ἡ μεγάλη καὶ μικρὰ ἕκτη τῆς μονακῆς κλίμακος προξενοῦν εὐαρέσκειαν· πάντα τὰ ἄλλα διαστήματα παράγουν τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς δυσαρμονίας. Ὁ συνδυασμὸς συμπληρωματικῶν χρωμάτων ἀρέσει περισσότερο, π. χ. τοῦ ἐρυθροῦ μὲ τὸ πράσινον, τοῦ κίτρινου μὲ τὸ ἰώδες, τοῦ κυανοῦ μὲ τὸ χρυσοειδές.

2) **Συναίσθημα συμμετρίας.** Π. χ. ἐκ τῶν γραμμῶν τῆς ἑπομένης εἰκόνας

αἱ τέσσαρες πρώται ἀρέσκουν, ἡ πέμπτη ὁμῶς ὄχι.

Ἐπίσης ἀρέσκουν περισσότερο τὰ ὀρθογώνια, τῶν ὁποίων αἱ πλευραὶ ἔχουν τὴν σχέσιν 8 : 5 ἢ 13 : 8. Ἡ σχέση αὕτη λέγεται χρυσοῦ τομῆ. Εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς ναοὺς εὗρισκομεν τὴν σχέσιν ταύτην, ἐπίσης σήμερον εἰς τὸ σχῆμα τῶν βιβλίων, ἐπισκεπτηρίων, φακέλλων κ.λ.π.

3) **Συναίσθημα ῥυθμοῦ.** Ὁ ῥυθμὸς παράγεται διὰ τῆς κανονικῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐντυπώσεων. Διακρίνομεν διαφορῶς ῥυθμοὺς ἐκ τῆς διαφορῶν ταχύτητος, τῆς διάρκειας καὶ τοῦ τονισμοῦ τῶν ἐντυπώσεων. Εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, εἰς τὴν μουσικὴν καὶ εἰς τὴν ποίησιν ἕνεκα τῆς διαδοχῆς τῶν ἐντυπώσεων προκύπτει ῥυθμὸς. Ὁ ῥυθμὸς διεγείρει συναισθήματα, τὰ ὁποῖα λέγονται **συναισθήματα ῥυθμοῦ.**

Σύνθετα καλαισθητικὰ συναισθήματα εἶναι ὅσα διεγείρονται

ἐκ τῆς ἀντιλήψεως συνθέτου τινὸς καλλιτεχνήματος· π.χ. ἐκ τῆς θέας μιᾶς εἰκόνης, ἢ ἀγάλματος, ἢ οἰκοδομήματος, ἢ ἀκροάσεως συναυλίας.

Τὰ ἀπλᾶ καλαισθητικὰ συναισθήματα διεγείρονται καὶ εἰς τοὺς παῖδας καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς τοὺς ὄριμους, δηλαδὴ ἡ συμμετρία καὶ ὠρισμένοι ὀρθοί ἀρέσκουν εἰς ὅλους· τουναντίον δὲ ἀπαρέσκουν ἡ δυσαρμονία καὶ ἡ ἀσυμμετρία. Εἰς τὰ ἀπλᾶ καλαισθητικὰ συναισθήματα, τὸ συναίσθημα ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, ἢ δὲ καλαισθητικῆ κρίσις ὀφείλεται μᾶλλον εἰς ἔμφυτον προδιάθεσιν. Εἰς τὰ σύνθετα ὁμοῦς τὸ συναίσθημα ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἐκ τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας ἔχει μορφώσει περὶ τοῦ ὠραίου. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται ποικιλία καλαισθητικῶν κρίσεων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Εἰς ἓνα ἀρέσκει ὠρισμένη εἰκὼν, εἰς ἄλλον δὲν ἀρέσκει. Εἰς τὸν Ρενάν ἡ θεὰ τῶν ξρηλωμένων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως διήγειρε τόσον ἰσχυρὸν καλαισθητικὸν συναίσθημα, ὥστε παρεκίνησεν αὐτὸν νὰ γράφῃ τὴν γνωστὴν προσευχὴν. Τοιαύτην ἐντύπωσιν δὲν προξενεῖ εἰς ἄλλους, διότι δὲν ἔχουν μελετήσει ὡς ὁ Ρενάν τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ τὴν τελειότητα τῶν ἔργων τούτων.

Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι τὰ σύνθετα καλαισθητικὰ συναισθήματα μορφώνονται διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς μελέτης τῶν ὠραίων ἔργων.

Πολλάκις ἡ ἀντίληψις ὠραίου ἀντικειμένου διεγείρει μετὰ τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος καὶ ζωηρὰν ἐπιθυμίαν ἀποκτήσεως αὐτοῦ· π. χ. ὅταν θαυμάζω τὴν ὠραιότητα ἐξοχικῆς τινοῦ; ἐπαύλεως συγγρόνως σκέπτομαι «πόσον ὠραία θὰ ἦτο νὰ ἦτο ἰδική μου». Ἡ θεὰ ὠραία κατοικία διεγείρει εἰς μὲν τὸν ἰδιοκτήτην αὐτῆς μετὰ τῶν καλαισθητικῶν συναισθημάτων καὶ τὸ αὐτοσυναίσθημα, εἰς δὲ τὸν πτωχὸν ἄστεγον τὸ συναίσθημα τοῦ φθόνου. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ραφαὴλ διεγείρει καλαισθητικὸν ἅμα καὶ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα τὸ παραγόμενον συναίσθημα ἦτο μεικτόν. Συνήθως

δὲ τοιαῦτα συναισθήματα διεγείρονται. Ἐὰν ἡμεῖς ἐξετάζωμεν ταῦτα χωριστὰ πράττομεν τοῦτο χάριν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως τῶν συνθέτων ψυχικῶν φαινομένων.

Τὸ καλαισθητικόν, ἀλλοῦν ἢ σύνθετον, συναισθημα διὰ νὰ ἔχη ἐξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν πρέπει νὰ μὴ ἀναμιγνύεται μετ' ἄλλων συναισθημάτων.

Οἱ καλλιτέχνη παριστοῦν οὐχὶ ὅπως πράγματι εἶναι ἐν γεγονός, ἀλλὰ ὡς ἔπρεπε νὰ εἶναι, ὡς *ιδεῶδες*, ὡς *ιδανικόν*. Π.χ. οἱ δραματικοὶ συγγραφεῖς, οἱ ποιηταί, οἱ ζωγράφοι παριστάνουν διὰ τῆς φαντασίας καταστάσεις καὶ πρόσωπα μὴ πραγματικῶς ὑπάρχοντα, ὡς οὗτοι ἐκθέτουσι ταῦτα, διὰ τοῦτο τὰ ἔργα τῶν ἔχουν ἐξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν, διότι διεγείρουν τὴν εὐχαρίστησιν διὰ τὰς ἰδεώδεις καταστάσεις, τὰς ὁποίας δὲν συναντῶμεν εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν, καὶ αἴρουνσιν οὕτω ἡμᾶς ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ καὶ τετριμμένου. Ἀφ' ἑτέρου παρέχουν ἀνιδιοτελεῆ χαρὰν διὰ τὸ ὠραῖον ἣτις εἶναι προοίμιον τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς ἠθικότητος. Ὑπάρχει τοιαύτη συγγένεια μετοξὺ τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὥστε ἐκφράζομεν μὲ τὴν λέξιν *καλὸν* τὸ ὠραῖον καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ μὲ τὴν λέξιν *αἰσχρὸν* τὸ ἄσχημον καὶ τὸ κακόν.

5. Τὸ διανοητικὸν συναισθημα.

Ὅταν μαθητὴς εὗρηται τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, συναισθάνεται χαρὰν, ἐπίσης, διὰν εὐκόλως κατανοῇ τὸ διδασκόμενον μάθημα, καὶ ἐν γένει, διὰν μινθάνῃ νέας γνώσεις. Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἠσθάνθη τοσαύτην χαρὰν ἐκ τῆς λύσεως τοῦ γνωστοῦ Πυθαγορείου θεωρήματος, ὥστε ἐθυσίασεν εἰς τὸν Θεὸν 100 βοῦς. Ἀφ' ἑτέρου ἢ μὴ κατανοήσῃς τοῦ μαθήματος καὶ ἢ μὴ λύσῃς τοῦ προβλήματος προσενεῖ εἰς τὸν μαθητὴν λύπην.

Ἡ εὐαρέσκεια ἢ ἡ διααρέσκεια εἰς τὰ ἄνω παραδείγμα—

τα παρακολουθεῖ τὴν αὐξήσιν ἢ μὴ τῶν γνώσεων ἢ τὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν λειτουργιῶν. Τὰ συναισθήματα ταῦτα λέγονται **διανοητικά**.

Διανοητικὰ συναισθήματα λέγονται, ὅσα παρακολουθοῦν τὴν αὐξήσιν τῶν γνώσεων ἢ τὴν λειτουργίαν τῆς διανοήσεως, καὶ εἶναι εὐάρεστα μὲν, ἂν αἱ γνώσεις μας αὐξάνουν, ἢ αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι προάγονται, δυσάρεστα δέ, ἂν αἱ γνώσεις δὲν αὐξάνουν καὶ αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι δὲν προάγονται.

Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα παρακινοῦν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ αὐξήσιν τῶν γνώσεων. Ἐπίσης εἶναι τὰ ἰσχυρὰ ἐλατήρια τῆς βουλήσεως τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν τῆς ἀληθείας. Ὅταν δοκιμάσωμεν πόλλάκις αὐτὴν τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ διανοητικοῦ συναισθήματος, ἀγαπῶμεν πολὺ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν.

6. Τὸ ἠθικὸν συναισθημα.

Ὅταν βλέπωμεν εἰς τὸ ὄχημα νέον νὰ παραχωρῇ τὴν θέσιν του εἰς γέροντα ἰστάμενον αἰσθανόμεθα εὐχαρίστησιν· ἐπίσης, ὅταν ἓνα παιδάκι τρέχη νὰ βοηθήσῃ πτωχόν, εὐχαριστούμεθα. Ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν διηγήματος λυπούμεθα, ὅταν ὁ κακὸς δὲν τιμωρεῖται, ὡς καὶ ὅταν βλέπωμεν παιδάκι νὰ ὑβρίζῃ τὸν πατέρα του. Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα φαίνεται ὅτι ἡ ἀντίληψις καλῆς πράξεως, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς πράττομεν ἢ ἄλλους βλέπομεν πράττοντας, διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐαρέσκειαν, ἢ δὲ ἀντίληψις κακῆς δυσαρέσκειαν. Ἡ εὐαρέσκεια καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἐνταῦθα λέγεται **ἠθικὸν συναισθημα**. Ἡθικὸν λοιπὸν συναισθημα εἶναι ἡ εὐαρέσκεια, ἢ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν ἀντίληψιν ἀγαθῆς πράξεως καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἢ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν ἀντίληψιν κακῆς πράξεως.

Αἱ ἰδιαίτεραι μορφαί, καθ' ἃς ἐκδηλοῦται τὸ ἠθικὸν συναισθημα εἶναι : **σεβασμὸς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐσωτερικὴ**

Ικανοποιήσεις διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, τύψεις συνει-
δότος διὰ παραμέλησιν καθήκοντος, ἀγάπη πρὸς τὸ δίκαιον καὶ
τὴν ἀρετὴν, σεβασμὸς, λατρεία, ἢ ἐνθουσιασμὸς πρὸς πᾶν
ἠθικὸν μεγαλεῖον, περιφρόνησις καὶ ἀποστροφή πρὸς πᾶσαν
ἠθικὴν κατάπτωσιν. Δύναται νὰ προκληθῇ ἐξ ἰδίας ἢ ἀλλοτρίας
πράξεως ἀντιληπτῆς ἢ διὰ διηγήσεως. Ὡς προϋλόθεσιν ὁμως
ἔχει ἰκανότητα τοῦ ἀτόμου πρὸς ἠθικὴν κρίσιν, εἰς ἣν προσθέτει
ζωηρότητα καὶ θέρημν.

Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα δὲν ἔπεται μόνον εἰς πράξιν τινα,
ἀλλὰ δύναται νὰ προηγητῆ αὐτῆς, ὅταν συνδέεται μετὰ τῆς πα-
ραστάσεως τῆς ἐκτελεσθησομένης πράξεως. Ἀκριβῶς δέ, ἐπειδὴ
προηγείται τῆς πράξεως, ἔχει ἐπὶ τῆς βουλήσεως σημαντικὴν ἀμε-
σον ἐπίδρασιν, χρησιμεῖον ὡς ἐλατήριο τῆς βουλήσεως, καί,
ἐὰν ἔχη ἀρκετὴν ἔντασιν, καθορίζον καὶ τὴν ἀπόφασιν. Τὸ ἠθι-
κὸν συναίσθημα εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ παρακινεῖ ἡμᾶς νὰ λέγωμεν,
«δὲν μοῦ ἐπιτρέπει ἡ συνείδησις νὰ κάμω τοῦτο». Ὅταν δὲ ἀνα-
πτυχθῇ εἰς ἠθικὰς ἕξεις, προσφέρει ὑπηρεσίας εἰς περιστάσεις,
καθ' ἃς συγκρούονται τὰ καθήκοντα καὶ εἶναι ἀνάγκη ταχείας
ἐνεργείας.

Πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος εἶναι ἀνάγκη νὰ
μορφωθῇ ἡ ἠθικὴ γνῶσις καὶ αἱ ἠθικαὶ κρίσεις. Ἐν τούτοις
πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι δὲν συνδέεται πάντοτε μετὰ τὴν
ἠθικὴν κρίσιν ἠθικὸν συναίσθημα. Διὰ τοῦτο πρὸς μόρφωσιν
τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος ἀπαιτεῖται οὐχὶ μόνον ἀπλὴ διδασχὴ,
μόρφωσις δηλαδὴ κύκλου ἠθικῶν παραστάσεων. Ὁ θέλων νὰ
μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἄλλους μετὰ τῶν ἠθικῶν κρίσεων καὶ τὸ ἠθι-
κὸν συναίσθημα πρέπει νὰ συναισθάνηται αὐτὸς τοιοῦτον. Ἡθι-
κὸν συναίσθημα δύναται νὰ διεγερθῇ ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῶν
ἠθικῶν πράξεων τῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἐκτιμῶμεν, σεβό-
μεθα, θαυμάζομεν ἢ ἀγαπῶμεν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ συ-
ναίσθημα, τὸ ὅποion εἶναι συνδεδεμένον μετὰ τοῦ προσώπου,
μεταφέρεται εἰς τὰς πράξεις του.

7. Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα.

Παραδείγματα. Ὁ Σαμαρείτης ἐλυπήθη καὶ ἐβοήθησε τὸν ἔμπεσόντα εἰς ληστὰς, ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἠσθάνθησαν σφοδρὰν λύπην διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ πατέρα χαίρομεν, ἡ ἀσθένεια τῆς μητέρας μᾶς λυπεῖ, ἐχάρην ὅταν ἔμαθον ὅτι ὁ φίλος μου Α. ἐπροβιάσθη, ἐνθουσιῶδες πλῆθος λαοῦ διεγείρει καὶ εἰς ἡμᾶς ἐνθουσιασμόν, ἀναγινώσκοντες τὴν ἑλλην. ἱστορίαν συναισθανόμεθα χαρὰν εἰς τοὺς ἐνδόξους ἐποχὰς καὶ λύπην εἰς τὰς δυστυχίας τοῦ ἔθνους μας, λυπούμεθα ὅταν βλέπωμεν νὰ βασανίζουν τὰ ζῶα.

Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἡ λύπη καὶ ἡ χαρὰ λέγεται *συμπαθητικὸν συναισθημα*.

Ὁ ἔμπεσὼν εἰς τοὺς ληστὰς ἐλυλεῖτο, τὸ αὐτὸ ἠσθάνθη καὶ ὁ Σαμαρείτης· οἱ πρόσφυγες ἠσθάνθησαν σφοδρὰν λύπην δι' ὅσα ἔπαθον, τὴν αὐτὴν ἠσθάνθησαν καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες· εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ὁ πατέρας χαίρει, χαίρομεν καὶ ἡμεῖς τὰ τέκνα, κ.λ.π. Εἰς πάντα τὰ ἄνω παραδείγματα ἡ λύπη ἢ χαρὰ ἐνὸς ἢ πολλῶν ἀνθρώπων ἢ ζῴων παρήχθη καὶ εἰς ἄλλον ἄνθρωπον. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Σαμαρείτου τὸ συμπαθητικὸν συναισθημα εἶναι ἀκτινοβολία ὑπάρχοντος ὁμοίου συναισθήματος, ὁμοίως δὲ συνέβη καὶ εἰς ἄλλα· ἀλλ' εἰς τὸ παράδειγμα τῆς διεγέρσεως συμπαθητικοῦ συναισθήματος ἐκ τῆς ἀναγνώσεως δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀκτινοβολία, διότι δὲν ὑπάρχει τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἄλλο ἄτομον ἔχον τοιαῦτα συναισθήματα. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Σαμαρείτου τὸ συμπαθητικὸν συναισθημα παρήχθη ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀλλοτρίας λύπης, εἰς τὸ τῆς ἀναγνώσεως παρήχθη διὰ βιωρῶν παραστάσεων περὶ τῶν ἐκδηλώσεων ἀλλοτρίας λύπης ἢ χαρᾶς.

Συμπαθητικὰ συναισθήματα εἶναι ὅσα παρακολουθοῦν τὴν ἀντίληψιν ἢ τὴν παράστασιν τῆς ἐκδηλώσεως ἀλλοτρίας χαρᾶς ἢ λύπης.

Ἐχομεν δύο ποιότητες συμπαθητικῶν συναισθημάτων, τὸ *συλλυπεῖσθαι* καὶ τὸ *συγχαίρειν*.

Ἀντίθετα τῶν συμπαθητικῶν εἶναι τὰ λεγόμενα *ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα*, ἅτινα εἶναι τὸ χαίρειν ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἄλλου καὶ τὸ λυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ χαρᾷ τοῦ ἄλλου.

Ἡ παραγωγή συμπαθητικῶν συναισθημάτων ὀφείλεται εἰς τὴν ἔμφρον τῶσιν πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ εἶδους. Φύσει τείνομεν πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο λυπούμεθα ὅταν ἀντιλαμβανόμεθα βλάβην τινὰ εἰς ἄλλους, χαίρομεν δὲ ὅταν ἀντιλαμβανόμεθα χαρὰν, δηλ. ὠφέλειάν τιναν, εἰς τοὺς ἄλλους. Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη ἡ ἰδική μας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς χαρᾶς καὶ λύπης τῶν ἄλλων, ὅτι δεσμὸς ἐσωτερικὸς ὑφίσταται μεταξὺ τῶν διαφορῶν ἀνθρώπων.

Ἄφορμὴν πρὸς παραγωγὴν τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων δίδει ἡ ἀντίληψις ἢ παραστάσις τῆς ξένης λύπης καὶ χαρᾶς. Ὅταν βλέπωμεν π. χ. πάσχοντά τιναν, αἱ ἐξωτερικοὶ ἐκδηλώσεις τῆς λύπης του προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος ὁμοίας παραστάσεις ἐκδηλώσεως ἰδικῆς μας λύπης, αἱ παραστάσεις αὗται ἀναπλάττουν καὶ τὸ συναίσθημα, τὸ ὁμοίον συνεδέθη μετ' αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν λυπηροῦ γεγονότος, αἱ λέξεις ἀναπλάττουν ἰσὺς παραστάσεις τῶν περιγραφομένων ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ συναισθήματος, αὗται δὲ ἀναπλάττουν τὸ συναίσθημα.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς προκύπτει ὅτι διὰ νὰ συναίσθανθῶμεν τὴν ἄλλοτριαν λύπην ἢ χαρὰν πρέπει νὰ ἔχωμεν δοκιμάσει καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε τοιαύτην. Ὁ πολλὰ παθῶν εἶναι εὐαισθητότερος εἰς τὰ τῶν ἄλλων παθήματα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκδήλωσις ζωηρῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων εἰς τοὺς παῖδας δὲν εἶναι συχνὴ καθ' ὅσον ἐλλείπει ἡ πείρα καὶ ἡ γνῶσις περὶ αὐτῶν. Τὸ δὲ συγχαίρειν εἰς τοὺς παῖδας ἀπαντᾷ πρωϊμώτερον καὶ συχνότερον ἀπὸ τὸ συμπάσχειν.

Ἡ συμπάθεια δύο ἀτόμων παράγεται εὐκολώτερον ὅταν τὰ ἄτομα ἔχουν τὴν αὐτὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν σύστασιν. Π. χ. τὰ παιδιά συμπάθουσι τοὺς ὁμηλικὰς εὐκολώτερον τῶν ἄλλων, τοὺς συμπατριώτας εὐκολώτερον τῶν ξένων, τοὺς συγγενεῖς εὐκολώτερον τῶν μὴ συγγενῶν. Ἐπίσης ὁσὼ περισσότερον γνωστὸν καὶ οἰκεῖον εἶναι ἓνα πρόσωπον ἰσὼν περισσότερον συμπάθοῦμεν αὐτό. Τὰ μικρὰ παιδιά π. χ. ἀποστρέφουσι τὸ πρόσωπον καὶ κλαίουσι, ὅταν ξένος θέλῃ νὰ τὰ πάρῃ, τοῦναντίον δεικνύουσι χαρὰν, ὅταν γνωστὸν οἰκεῖον πρόσωπον τὰ πλησιασῇ. Ἐνίοτε ὁμῶς ἡ συμπάθεια ἢ ἡ ἀντιπάθεια εἰς πρόσωπόν τι ἔχει αἰτίαν ἄγνωστον.

Ἡ συμπάθεια ἐκδηλοῦται ὡς *ἐνεργητικὴ* ἢ *παθητικὴ*. Ἡ ἐκδηλώνων παθητικὴν συμπάθειαν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπλὴν παραγωγὴν ἄλλοτρίων συναισθημάτων χωρὶς νὰ κινηθῇ πρὸς ἐέργειάν τινα. Ἡ ἐνεργητικὴ συμπάθεια εἶναι ἰσχυρὸν ἐλατήριο πολλῶν πράξεων, αἵτινες τείνουσι νὰ ἄρουν τὴν ἄλλοτρίαν λύπην ἢ τοῦλάχιστον νὰ τὴν ἀνακουφίσουν.

Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα ἔχουσι μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν διότι ἀποτελοῦσι τὸν συνεκτικὸν δεσμὸν μιᾶς κοινωνίας καὶ ἄνευ αὐτῶν κοινωνία τις ἀνθρώπων εἶναι ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ καὶ προοδεύσῃ. Καὶ αὐτὰ τὰ ὁμαδικῶς ζῶντα ἄγρια ζῶα ἔχουσι πολλὰς ἐκδηλώσεις συμπαθείας πρὸς ἀλλήλα. Ἐχομεν δὲ πλείστα παραδείγματα ἐκ τῆς ἑλλην. ἱστορίας, τὰ ὅποια ἀποδεικνύουσι ὅτι ἡ ἔλλειψις τῆς πρὸς ἀλλήλους συμπαθείας κατέστρεψε τὸ ἔθνος. Ἡ πρόσφατος ἱστορία τοῦ ἔθνους μας ἀποδεικνύει τοῦτο πληρέστατα.

Τὰ μὲν συμπαθητικὰ συναισθήματα ὡς ἀναφερόμενα εἰς ἄλλους ὀνομάζονται καὶ *ἀλτροσυϊστικά*. Τὰ δὲ ἑλικά, τὸ αὐτοσυϊστικὸν καὶ τὸ συναισθητικὸν τῆς τιμῆς, ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἐγώ, ὀνομάζονται *ἐγωϊστικά*.

Ἡ ἐκδήλωσις συμπαθείας δὲν εἶναι πάντοτε ἀμιγῆς ἐγωϊστικῶν συναισθημάτων. Οὕτω π. χ. συμπάθω πρὸς τὸν συμμα-

θητήν μου Α, διότι μοῦ παρέχει βοήθειαν εἰς τὰ μαθήματα, ἢ συμπαθῶ τὸν Β, διότι με κολακεύει. Εἰς τὸ βάθος πολλῶν συμπαθειῶν θὰ εὗρωμεν τὰ ἐγωϊστικά συναισθήματα. Ἡ συμπάθεια τῶν παιδίων εἶναι συνήθως τοιαύτης φύσεως. Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχουν ἔμφυτοι δύο τάσεις, ἡ πρὸς αὐτοσυντήρησιν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ εἶδους. Φύσει δηλαδὴ τείνει ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρήσῃ καὶ προαγάγῃ τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τὴν ἰδικήν του καὶ τὴν τῶν ἄλλων. Πᾶν λοιπὸν τὸ ὁποῖον συντείνει εἰς ταῦτα γίνεται δεκτὸν εὐχαρίστως· δυσαρεστώως δὲ πᾶν τὸ ἐμποδίζον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγὼ καὶ τῶν ἄλλων. Ἡ αἰτία πολλῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων εἶναι τὸ κακῶς ἐννοούμενον ἀτομικὸν συμφέρον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔναρμονίζεται μετὰ τοῦ συμφέροντος τῶν ἄλλων, δηλ. τῆς κοινωνίας ἢ τῆς πατρίδος.

Β. Εἶδη τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων.

Ἀναλόγως τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ομάδων, πρὸς τὰς ὁποίας στρέφεται ἡ συμπάθεια ἡμῶν, διακρίνομεν πολλὰ εἶδη συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Ἐὰν τὸ πρόσωπον εἶναι μέλος οἰκογενείας, τὰ συναισθήματα λέγονται *οἰκογενειακά*. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων, ἡ ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, ἡ ἀγάπη, ἡ εὐγνωμοσύνη καὶ σεβασμὸς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τέλος ἡ ἀγάπη τῶν ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους εἶναι οἰκογενειακά συναισθήματα.

Τὰ οἰκογενειακά συναισθήματα εἶναι τὰ πρῶτα συμπαθητικὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα δοκιμάζει ὁ ἀναπτυσσόμενος ἄνθρωπος. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ πρῶτος μικρὸς κύκλος, μέχρι τοῦ ὁποῖου ἐκτείνεται ἡ συμπάθεια τοῦ παιδίου. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἡ σημασία τὴν ὁποῖαν ἔχουν ταῦτα διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῶν πρὸς ἄλλους, ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας, συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Ταῦτα εἶναι ἡ βᾶσις, ἐφ' ἧς θὰ στηριχθῇ ἡ συμπάθεια πρὸς τὴν

κοινότητα, τὴν πατρίδα, τοὺς φίλους κλπ. Ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλου ἡ συμπάθεια θὰ ἀκτινοβοληθῆ εἰς εὐρύτερους κύκλους. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ ἀληθὴς φωτοβόλος ἐστία τῆς συμπαθείας.

Ἡ συμπάθεια τοῦ μικροῦ παιδίου γεννᾶται ἐκ τῶν περιποιήσεων, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ ἄλλους οἰκείους, δηλαδὴ ἔχει ἀφειτηρίαν ἐγωῖστικὸν συναισθημα, ἐκδηλοῦται δὲ ἐν ἀρχῇ ὡς συγκαίρειν. Τὸ μικρὸν παιδίον μειδιᾷ ἢ γελᾷ ἢ σκιρτᾷ εἰς τὰς συμπαθητικὰς ἐκδηλώσεις τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν. Δὲν λυπεῖται ὅμως ἐν ἀρχῇ, ὅταν αὐτοὶ λυποῦνται. Τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα τῶν θηλέων εἰς πᾶσαν ἡλικίαν εἶναι ἰσχυρότερα ἀπὸ τὰ τῶν ἀρρένων. Ἡ γυνὴ εἶναι διὰ τοῦτο περισσότερον προσηλωμένη εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀπὸ τὸν ἄνδρα. Πολλῶν ἀνθρώπων, ἰδίως δὲ γυναικῶν, τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα κατέχουν, εἰς ὅλην τὴν ζωὴν, ἰσχυρὴν ἀνωτέραν πάντων τῶν ἄλλων συναισθημάτων. Οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι ὑποτάσσουν εἰς τὸ συμφέρον τῆς οἰκογενείας τῶν τὰ συμφέροντα ὅλων τῶν ἄλλων ομάδων, π. χ. τῆς πατρίδος.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν ἡ συμπάθεια ἡμῶν στρέφεται πρὸς τοὺς φίλους. Τὰ φιλικὰ συναισθήματα παράγονται συνήθως μεταξὺ ὁμηλικῶν καὶ ἀποτελοῦν μετὰ τῶν οἰκογενειακῶν τὴν στενὸν κύκλον τῶν συναισθημάτων μας πρὸς συγκεκριμένα πρόσωπα τῆς συμπαθείας μας. Ταῦτα εἰς πολλοὺς εἶναι λίαν ἰσχυρὰ ὡς π. χ. εἰς τὸν Δάμωνα καὶ τὸν Φιντίαν.

Ἐὰν ἡ συμπάθεια ἡμῶν διευθύνεται πρὸς τοὺς πάσχοντας, συναισθανόμεθα τὰ *κυρίως συμπαθητικὰ* συναισθήματα. Ὁ ἐλεήμων, ὁ βοηθῶν τοὺς πτωχοὺς, ὁ ἐπισκεπτόμενος ἀσθενεῖς, ὁ ἰδρύων νοσοκομεῖα, ὄρφανοτροφεῖα κλπ. ἐκδηλώνει μὲ ἐνεργητικὴν συμπάθειαν τὰ τοιαῦτα συναισθήματα.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν, τοὺς φίλους καὶ τοὺς πάσχοντας ἡ συμπάθεια ἡμῶν στρέφεται πρὸς ομάδας μᾶλλον εὐρείας καὶ μᾶλλον ἀκαθορίστους. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. ἡ κοινότης, ἡ πατρίς, ἡ κοινοῖα καὶ τέλος ἡ ἀνθρωπότης. Οὕτω δὲ παράγονται τὰ κοι-

νωνικά, πατριωτικά και ανθρωπιστικά συναισθήματα. Τα συναισθήματα ταῦτα διεγείρονται μετὰ τὰ οἰκογενειακὰ καὶ τὰ φιλικὰ καὶ τὰ κυρίως συμπαθητικά, διότι αἱ ὀμάδες αὗται ἔχουν καὶ τὸ ἀφηρημένον καὶ ἕνεκα τούτου ἀπαιτεῖται ἀφαιρετικὴ ἱκανότης, ἵνα ἀποτελέσουν ζωηρὰς συνθέτους παραστάσεις εἰς τὸν νοῦντα αὐτὰς. Ἡ ζωηρὰ πραγματικὴ ἐκδήλωσις τοιούτων συναισθημάτων ἀποδεικνύει βαθμὸν ἀναπτύξεως ἀνώτερον, καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν συναισθάνονται ζωηρῶς τὰ συναισθήματα ταῦτα.

Ἡ ἐνεργητικὴ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν κοινωνίαν συμπάθεια (ὁ πατριωτισμὸς) ἐκδηλοῦται εἰς πᾶσαν στιγμήν. Ἐν πρώτοις διὰ τῆς εἰλικρινοῦς ἐκτελέσεως τῶν ἐπαγγελματικῶν καθηκόντων, διότι τὸ ἐπάγγελμα πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς εἰλικρινῆς ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν προσφέρει τις εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἐκδηλοῦται ἐπίσης ἐν τῇ ὑποταγῇ εἰς τοὺς νόμους, τὰ θεσπίσματα καὶ τὰς διαταγὰς τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῆς εὐγενείας καὶ κοσμιότητος εἰς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων συναντήσεις καὶ συναναστροφάς. Ὁ ἀγενὴς στερεῖται κοινωνικοῦ συναισθήματος, διότι δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψαν ὅτι ζῆ μετ' ἄλλων, ἀλλὰ συμπεριφέρεται ὡς νὰ μὴ ὑπάρχουν οἱ ἄλλοι.

Ὁ πατριωτισμὸς τέλος ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ ὑπεριάτου καθήκοντος τῆς θυσίας τῆς ζωῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

9. Ἄλλα συναισθήματα.

Πλὴν τῶν περιγραφέντων συναισθημάτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ὁμως ἔχουν ὀλιγωτέραν σπουδαιότητα. Τοιαῦτα εἶναι τὰ συναισθήματα: 1) τῆς ἐλπίδος, 2) τῆς προσδοκίας, 3) τῆς ἐργασίας, 4) τῆς ἀνίας, 5) τῆς ἀναπαιύσεως, 6) τῆς κοπώσεως καὶ 7) τῆς διασκεδάσεως.

Τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας παρακολουθεῖ παραστάσεις μελλούσης καλύτερας καταστάσεως, ἢ ὁποῖα ἀσφαλῶς θὰ ἔλθῃ

π. χ. Ὁ μικρὸς ταῖς προσδοκᾷ νὰ φάγη τὸ ὑπεσχημένον γλύκισμα, ὁ χριστιανὸς προσδοκᾷ ἀνάστασιν γενησάντων, οἱ μαθηταὶ προσδοκῶσιν ἐκδρομὴν, τὴν ὁποῖαν ὑπεσχέθη ὁ διδάσκαλος.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἐλπίδος παρακολουθεῖ τὴν παράστασιν μελλούσης εὐτυχίας, ἣτις ὁμοῦ δὲν εἶναι βεβαία. Π. χ. τὸ συναίσθημα ποῦ δοκιμάζει ὁ μαθητὴς, ὅταν ἐλπίζει νὰ προβιβασθῆ.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἐργασίας παρακολουθεῖ πᾶσαν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν ἐργασίαν.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἀνίας παρακολουθεῖ γεγονότα ἀδιάφορα ἡμῖν, εἶναι δὲ δυσάρεστον. Π. χ. ἡ δυσἀρέσκεια ποῦ αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀκούωμεν φλυαρίας.

Τὸ συναίσθημα τῆς κοπώσεως ἐμφανίζεται, ὅταν κουρασθῆ ὁ σωματικὸς καὶ πνευματικὸς ὀργανισμὸς.

10. Διέγερσις καὶ μόρφωσις τῶν συναισθημάτων.

Δι' ὅλα τὰ συναισθήματα ὑπάρχουν ἐν ἡμῖν ἔμφυτοι προδιαθέσεις, αἵτινες ἀπαιτοῦν μόνον τὴν κατάλληλον τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν ἔποχην καὶ τὸν κατάλληλον ἐρεθισμὸν, ἵνα ἐκδηλωθοῦν ὡς συναισθήματα.

Πρὸς μόρφωσιν λοιπὸν τῶν συναισθημάτων δεόν νὰ ἀναμείνωμεν τὴν κατάλληλον στιγμήν. Κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, δηλ. ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ δωδεκάτου ἔτους, κυριαρχοῦν τὰ ἐγωϊστικὰ συναισθήματα, δηλ. τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, κατὰ δὲ τὴν ἐφηβικὴν, δηλ. ἀπὸ τοῦ 12—17 ἔτους, κυριαρχοῦν τὰ συμπαθητικά, τὸ θεησκευτικόν, τὸ διανοητικόν, τὸ ἠθικόν καὶ τὸ καλαισθητικόν συναίσθημα.

Συναίσθημά τι λέγομεν ὅτι εἶναι μορφωμένον, ὅταν ἐμφανίζεται μὲ τὸ πρὸς αὐτὸ ἀρμόζον ψυχικὸν σύμπλεγμα καὶ ἐκδηλοῦται μὲ τὴν ἀρμόζουσαν ποιότητα (εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον). Π. χ. μετὰ τῶν παραστάσεων τοῦ Θεοῦ δεόν νὰ συνδέεται πάντοτε τὸ συναίσθημα εὐλαβείας· μετὰ τῆς ἀντιλήψεως τῆς δυστυχίας

τῶν ἄλλων τὸ γνωστὸν δυσάρεστον συμπαθητικὸν συναίσθημα, καὶ οὐχὶ γέλωσ καὶ χαιρεκακία. Εἰς τὴν συναυλίαν δὲν χασμᾶται διαρκῶς ὁ ἔχων καλαισθητικὸν συναίσθημα μορφωμένον, οὔτε χαίρει ὅταν ἀκούῃ ἄσχημα τραγούδια.

Διὰ τὰ μορφώσωμεν λοιπὸν τὰ συναισθήματα πρέπει πρῶτον τὰ μορφώσωμεν τοὺς ἀντιστοίχους κύκλους τῶν παραστάσεων μετὰ τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται, π. χ. διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος ἢ γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδος εἶναι ἀπαραίτητος.

2. Ἀψικαρδία ἢ παθήματα.

Κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σμύρνης τὰ γυναικόπαιδα ἦσαν συνθηθρισμένα εἰς τὴν παραλίαν, ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι ὀπισθεν αὐτῶν κατέσφριζον ἄλλα. Ταῦτα ἀναμφιβόλως κατείχοντο ὑπὸ τῆς ἀγωνίας, τοῦ φόβου, τῆς φρίκης, καὶ τῆς ἀπελπισίας, μὴ δυνάμενα νὰ σκεφθοῦν οὔτε νὰ πράξουν τι πρὸς σωτηρίαν. Τὰ συναισθήματα ταῦτα λέγονται ἀψικαρδία ἢ παθήματα. Ἀψικαρδία εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἢ ἔκστασις, ἢ χαρὰ, ἢ γοητεία, ὁ θυμὸς, ἢ ὀργή, ἢ λύσσα κλπ.

Αἱ ἀψικαρδία εἶναι ἰσχυρὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια παραλύουν τὴν συνείδησιν καὶ τὴν θέλησιν. Αἱ ἀψικαρδία εἶναι εὐάρεστοι καὶ δυσάρεστοι. Ὁ κατεχόμενος ὑπὸ τῆς ἀψικαρδίας δὲν δύναται νὰ σκεφθῇ ὀρθόν τι, οὔτε νὰ πράξῃ καλῶς.

Αἱ ἀψικαρδία προκαλοῦν ἐξωτερικὰς σωματικὰς ἐκδηλώσεις, αἰτνες ἐντείνουσι αὐτάς. Π. χ. κατὰ τὴν ἀψικαρδίαν τοῦ θυμοῦ ἐπέρχεται ὠχρότης ἢ ἐρυθρότης τοῦ προσώπου, ἀγρίσμα τῶν ὀφθαλμῶν, ἐπιτάχυνσις τῆς ἀναπνοῆς καὶ τοῦ σφυγμοῦ, βίαιαι κινήσεις τῶν χειρῶν κλπ. Ἡ ἀπελπισία προκαλεῖ δάκρυα κλπ. Αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ φόβου εἶναι, φυγή, χειρονομία πρὸς προστασίαν, ὠχρότης τοῦ προσώπου, διαστολή τῶν βλεφάρων, διαταραχὴ καὶ στάσις τῆς ἀναπνοῆς, ἰσχυροὶ κτύποι τῆς καρδίας, δάκρυα, ἀκίνησις καὶ ἐνίοτε ἀφασία ἢ συγκοπή.